

desini "buyurdum ki" tabiriyle belirtir. Yalnız her türlü tayin ve tevcih belgeleri (berât-ı pâdişâhî), her çeşit icra emirleri (fermân-ı pâdişâhî) değil aynı zamanda kanunlar da bir hüküm şekli içinde bir padişah iradesi olarak duyurulur. 1876 Kânûn-ı Esâsîsi dahi bir irâde-i seniyye şeklinde ilân edilmiştir. Kânûn-ı Esâsî'de 1908'den sonra yapılan değişiklikle "irâdât-ı seniyye"nin kanunî mahiyeti kabul edilmekle beraber sahası tayin ve tesbit olunmuştur. Bütün berat ve fermanlar padişahın tuğrasını taşırdı. Ancak şer'î belgeler, özellikle vakfiyeler kendi geleneksel şekilleri içinde düzenlenir ve yalnız padişahın beratı ile tayin edilmiş şer'î yetkililer tarafından onaylanırdı.

Padişah şeriatı uygulamaya ve muhafazaya mecburdur. Padişahın mutlak yetkisi şeriat sınırında durur. Yavuz Sultan Selim'den sonra ve bilhassa gerileme devrinde şeriat padişahın örfî hâkimiyet sahasını gittikçe daraltmış, devletin icra faaliyetleri şeriatın denetim altına sokulmuştur. Yavuz Sultan Selim, Şeyhülislâm Zenbîllî Ali Efendi'nin divana gelip devlet işlerine karışmasını protesto ettiği halde (Mecdî, s. 305) XVIII. yüzyılda önemli devlet işleri için şeyhülislâmdan fetva alınmasına lüzum görülüyordu. Şeyhülislâm bu işlerin görüldüğü meclislere başkanlık etmekteydi. XVII. yüzyıldan itibaren padişahların, şeriata aykırı hareket ettiklerine dair şeyhülislâmlar tarafından verilen fetvalarla tahttan indirildikleri de bilinmektedir. III. Selim'in hal'î için Şeyhülislâm Atâullah Mehmed Efendi'nin verdiği fetvada onun saltanat tahtından istiklâlini kaybettığı, başkalarına alet olduğu ve müslümanlara karşı hareket ettiği için hilâfete lâyık olmadığı belirtilmiştir. Bununla beraber onun hal'inden sonra yeniçerilere verilen teminat belgesinde padişah ve halifenin mutlak hükümlerlik hakları tamamıyla teyit edilmiştir (Cevdet, VIII, 446-449).

1839'da Gülhâne Hatt-ı Hümayunu'nun ilânından sonra Tanzimat devrinde Batı'nın anayasa fikirlerinin etkisi altında padişahın mutlakiyetini sınırlandırma ve ana hakları teminat altına alma amacını güden bir cereyan gittikçe kuvvetlenmiş, Yeni Osmanlılar bu fikri savunmuşlardır. Nihayet Sultan Abdülaziz'in keyfî ve müstebit idaresinin ardından onun hal'î üzerine 1876 Kânûn-ı Esâsîsi ilân edilmiştir. Bu anayasa padişahın devlet kuvvetleri içinde üstün durumunu ve mutlak hâkimiyetini korumuş, padişahın tayin ettiği vükelânın meclise karşı sorumluluğu esasını ta-

nınamıştı. Fakat 1908 inkılâbından sonra yapılan Kânûn-ı Esâsî değişikliğiyle bu sorumluluk tanınmış (md. 30) ve Osmanlı padişahı böylece meşrutî bir hükümdar durumuna gelmiştir (Celâleddin Ârif, II, 8-28).

23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin kuruluşu ile millî iradeye dayanan millî hükümet padişahın bütün yetkilerini fiilen üzerine almış, zaferden sonra Büyük Millet Meclisi 30 Ekim 1922 ve 1-2 Kasım 1922 tarihli iki kararıyla (*Düstûr*, Üçüncü tertip, karar nr. 307, 308) yeni Türkiye hükümetinin Osmanlı Devleti yerine kaim olduğuna, Teşkilât-ı Esâsiyye Kanunu ile hükümlerlik hakkı millete verildiğinden "İstanbul'daki padişahın mâdûm ve tarihe müntakîl bulunduğu" karar vermiştir. Ancak hilâfet şu madde ile ibka edilmiştir: "Hilâfet hânedân-ı Âl-i Osmân'a ait olup halifelîğe Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu hânedanın imlen ve ahlâken erşed ve aslah olanı intihap olunur. Türkiye Devleti makâm-ı hilâfetin istinatgâhidir" (md. 2). 23 Ekim 1923'te Teşkilât-ı Esâsiyye Kanunu'nun bazı maddelerinin tavihan tâdiline dair kanunla (*Düstûr*, Üçüncü tertip, nr. 364) hükümet şekli cumhuriyet olarak belirlenmiş, aynı gün Mustafa Kemal reisicumhur seçilmiş ve 3 Mart 1924'te hilâfetin ilgasına ve hânedân-ı Osmânî'nin Türkiye Cumhuriyeti memâlikî hâricine çıkarılmasına dair kanunla (a.g.e., Üçüncü tertip, nr. 431) halife hal'edilmiştir. Bu kanunun 1. maddesinde, "Hilâfet hükümet ve cumhuriyet mâna ve mefhumunda esasen mündemîç olduğundan hilâfet makamı mülğadır" denilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Battûta, *Seyahatnâme*, I, 341, 352; Yazıcızâde Ali, *Târih-i Âl-i Selçûk*, TSMK, Revan Köşkü, nr. 1391, vr. 444; Ahmedî, *Tevârîh-i Mülûk-i Âl-i Osmân* (haz. Çiftçioglu N. Atsız, *Osmanlı Tarihleri I* içinde), İstanbul 1949, s. 9-10; *Hicrî 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid* (nşr. Halil İnalçık), Ankara 1954, s. 26; Makrîzî, *Histoire des sultans mamlouks* (trc. E. M. Quatremère), Paris 1837, I, 68; *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler* (nşr. Osman Turan), Ankara 1954, s. 82; Aşıkpaşazâde, *Tarih* (Atsız), s. 93, 127, 148, 160; Tursun Beg, *Tarih-i Ebû'l-Feth: The History of Mehmed the Conqueror* (nşr. Halil İnalçık - R. Murphy), Minneapolis-Chicago 1978, metin, vr. 25; Neşrî, *Cihannümâ* (Unat), I, 59, 191, 247; İbn İyâs, *Bedâ'i'ü'z-zühûr*, Bulak 1311, II, 227; Feridun Bey, *Münşeat*, I, 501; II, 63-67; Mecdî, *Şekâik Tercümesi*, s. 305; D'Ohsson, *Tableau général*, I, 269 vd.; Cevdet, *Tarih*, II, 302 vd., 329; VIII, 446-449; Celâleddin Ârif, *Hukûk-ı Esâsiyye*, İstanbul 1329, II, 8-28; *Düstûr*, Üçüncü tertip, nr. 307, 308, 364, 431; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 146; B. Y. Vladimircov, *Cengiz Han* (trc. Hasan Âli Ediz), İs-

tanbul 1950, s. 53-70; Zeki Velidî Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1970, s. 329, 468; Fr. Taeschner, "Beiträge zur Frühosmanischen Epigraphik und Archäologie", *Isl.*, XX (1932), s. 109-186; Tahsin Öz, "Murad I ile Emir Süleyman'a Ait İki Vakfiye", *TV*, I/4 (1941), s. 241-244.

HALİL İNALCIK

PÂDİŞÂHÎ

(پادشاهی)

Safevîler, Bâbürlüler
ve Osmanlılar tarafından kullanılan
bir çeşit gümüş para.

Şâhî, şâhin, şain olarak da adlandırılır. Timur'un oğlu Şâhruh'un adına nisbetle önce şâhruhî şeklinde anılırken daha sonra kısaca şâhî diye yaygınlaşmıştır. Şâhî kelimesi İran menşeli olup ilk defa Şâhruh zamanında tenge-yi nukranın 4,72 grama indirilmesinin ardından halk arasında şâhruhî (şâhî) adıyla meşhur olmuştur. Safevî Hükümdarı Şah İsmâil 908-923 (1502-1517) yılları arasında 1, 2 ve 4 miskal ağırlığında gümüş sikkeler bastırmıştı. Bunlardan 1 miskal olanın ağırlığı 1 şâhruhîye eşitti. I. Şah Tahmasb zamanında 1 şâhî 0,5, Kerim Han Zend döneminde ise çeyrek miskaldi (yaklaşık 1,15 gr.). Zendler'in son devrinde 1 şâhî 0,96 grama kadar düşmüştür. Bu dönemde gümüş para basımı azaldı ve eyaletlerde 1 miskal tutan bakır paraya da şâhî adı verildi. Kaçarlar'dan Feth Ali Şah zamanına (1797-1834) kadar 2 şâhîye "muhammedî", 4 şâhîye "abbâsî" denilirdi. Feth Ali Şah devrinde tedavüldeki en küçük şâhîye "şâhî-yi sefid" adı verildi. Nâsirüddin Şah döneminde 100 dinara "dû şâhî", 50 dinara şâhî denilirdi. Nevruz kutlamaları dolayısıyla basılan küçük gümüş sikkeler de bu adla anılırdı. Rızâ Şah Pehlevî 1930'da 1 tümeni 10 riyale, 10 riyali 100 dinara, 1 şâhîyi 5 dinara eşitledi. 1935'te 0,5 riyal (100 dinar) 10 şâhî kabul edildi. Son şâhî sikkeler, 50 dinar şeklinde İran İslâm Cumhuriyeti'nin ilânından (1979) sonra yeni rejimin ilk parası olarak bir defaya mahsus basılmıştır.

Şâhî, Bâbürlüler'den önce ve Bâbürlüler zamanında Hindistan'da da kullanılmıştır. XV. yüzyılda Doğu Anadolu ve Bursa piyasalarında dolaşan şâhruhîler, Osmanlılar'da ise XVI. yüzyılda Bursa sicillerinde gümüş paralar şâhî olarak geçmeye başlar. Öte yandan Yavuz Sultan Selim tarafından bastırılan altın para da şâhî diye bilinir. Yapılan araştırmalardan yazılı kaynaklarda geçen şâhî, pâdişâhî, selimî denen sikkelerin gümüş para olduğu anlaşılmaktadır (Maxim, *Cercetări Numismatice*, V, 129-

152). Osmanlılar, Akkoyunlu ve Safevî İran topraklarında basılan şâhruhî (şâhî) gümüş sikkesini Osmanlı parası olarak Yavuz Sultan Selim zamanında şâhî, Kanûnî Sultan Süleyman döneminde süleymânî, II. Selim devrinde selîmî, III. Murad'ın saltanatında pâdişâhî (halk ağzında ise şâhî) şeklinde adlandırmıştır.

Osmanlı gümüş parası olarak şâhî-dirhem nümismatik kataloglara göre ilk defa 921 (1515) yılında, yani Yavuz Sultan Selim'in İran seferi ve yeni doğu fetihlerinden sonra Gence'de darbedilmiştir (Schaendlinger, s. 73). Bu sikkenin bugünkü ağırlığı (kullanıldıktan sonra) adı geçen kataloga göre 3,40 gramdır. Halil Sahillioğlu'na göre 919'da (1513) Bursa davalarında zikredilen şâhîler 1 miskal (4,608 gr.) ağırlığındaydı (*Studies in Ottoman Economic*, s. 45). Fakat o sırada Doğu Anadolu henüz fethedilmediği için Bursa'daki şâhîler Osmanlı basımı bir para değil İran parasıydı. Her iki sikkenin ağırlığı göz önüne alınırsa Osmanlılar'ın İran sikkesini örnek aldığı ortaya çıkar. 1566'da Bağdat Darphânesi 12 kârat (3,840 gr.) ağırlığında şâhîleri basmaya başlamıştır (*a.g.e.*, s. 45).

Yeni sikkenin Osmanlı piyasasındaki tesiri ve rolü gittikçe arttı. Bunun sebepleri, bir taraftan bu paranın, 1584-1586 yılı büyük devalüasyonundan sonra 0,384 gr. gümüş ağırlığında gelen akçeden on kat daha fazla gümüş tutarı olması, diğer taraftan Bursa ve İstanbul büyük atölyelerine ham madde olan İran ipeğinin bu para ile daha rahat satın alınması idi. Nihayet İran seferlerine (1578-1590) katılan askerlerin maaşları da bu parayla kısmen de olsa ödenebiliyordu (BA, MD, nr. 40, s. 271, hk. 633). Osmanlı hazinesi ve piyasasında pâdişâhînin yayıcı Yavuz Sultan Selim zamanında 6-6,5 akçe, 991 (1583) yılına doğru 7 akçe (vergilerin alınmasında), 7,5 akçe (maaşların ödenmesinde), bu yılın son aylarından itibaren tek kur olarak 8 akçe oldu. Sultan İbrâhim döneminde ise 10 akçe idi (BA, KK, nr. 1772, s. 30, 55, 58).

Akçeye karşı daha üstün gelen pâdişâhî, 1582-1583 malî yılında Osmanlı dış hazinesinin gelirlerinin % 17,11'ini oluştuyordu (Sahillioğlu, *Gel.D.*, tablo 5). 1578-1590 yılları İran savaşları sonrasında bu para yalnız Anadolu piyasalarına değil Balkanlar'a, hatta Tuna kuzeyindeki tâbi Eflak ve Boğdan voyvodalıklarına da yayıldı. 993'te (1585) Erdel'e firar eden Eflak Voyvodası Petru Cercel'in haracının birçoğu pâdişâhîden oluşuyordu (*Documente privitoare*, III, 29-30). 1589'da Eflak'tan geçen İngiliz seyyahı Fox yerli fiyatlardan

bahsederken bunu "şâhiye" denilen parayla ifade eder (*Călători străini*, III, 295); yani Eflak piyasasında pâdişâhî akçeden daha önemli, daha aranan bir para haline gelmişti. Rûznâmçe defterlerindeki kayıtlara göre 996-997 (1588-1589) malî yılında Eflak haracının % 93,76'sı ve Boğdan haracının % 36,3'ü pâdişâhî olarak ödenmişti. Ayrıca 1586, 1587 ve 1588 yıllarında Eflak ve Boğdan voyvodaları tarafından verilen sikke tashih akçesi tamamen pâdişâhî olarak (1 pâdişâhî = 8 akçe) tediye edilmişti (BA, KK, nr. 1772, s. 30, 74, 125). Tuna'nın kuzeyindeki piyasalarda pâdişâhînin hareketi son zamanlarda nümismatik buluntularla da doğrulanmaktadır.

Pâdişâhî/şâhînin bu ilerlemesi karşısında Osmanlı idarecileri 998'de (1590) bu paranın tedavülünü Eflak ve Boğdan dahil genellikle yasaklamıştı (BA, MD, nr. 66, s. 220, hk. 465). Nitekim bu tarihten sonraki hazine rûznâmçe defterlerinde bu paranın ismine rastlanmaz (BA, KK, nr. 1871, 1873, 1877). Yasağın sebebi, aynı yıl Boğdan ve Eflak voyvodalarına gönderilen hükümde İran seferinin açılmasından beri bu taraftan gelen ve Osmanlı piyasasına yayılan şâhînin çoğunlukla sağlam ayarlı olmaması (bakır karışık) şeklinde açıklanmıştır (BA, MD, nr. 66, s. 220, hk. 465). Şâhîlerin kalp ve vezniyle ayarının bozuk olduğu hakkında birçok şikâyetin hükümet merkezine ulaştığı resmî kayıtlardan anlaşılmaktadır (BA, MD, nr. 12, hk. 953; Canca Darphânesi'nde basılan kalp şâhî: MD, nr. 48, s. 90, hk. 244; Rusçuk kasabasında basılan kalp kuruş, şâhî ve akçe hakkında: MD, nr. 48, s. 291, hk. 853; Erzurum, Diyarbakır, Halep ve Bağdat dolaylarında basılan kalp, vezni ve ayarı bozuk şâhîler: MD, nr. 55, s. 202, hk. 366). Ayrıca kalp şâhînin basılmasında ham madde kaynağı olan Macaristan, Karatova ve diğer Rumenli bölgeleri bakımının Anadolu'ya ve İran'a götürülmesi de yasaklanmıştı (BA, MD, nr. 28, s. 174, hk. 404).

Şâhîlerin 1590'da tedavüldeki bu resmî yasaklanması geçici oldu. Pâdişâhîlerin Osmanlı piyasalarında gayri resmî tedavülü sürdü. Bu durum karşısında (pâdi)şâhîler için 1015-1024 (1606-1615) yılları arasında 5 akçe olarak tek rayîç konuldu (Sahillioğlu, *TTK Belgeler*, I/1-2 [1964], s. 232-233). Osmanlı akçesinin büyük Avrupa gümüş kuruşları ve hatta normal ağırlıkta (pâdi)şâhîler karşısında yetersiz oluşu bu zorunluluğu ortaya koymuş olmalıdır. Bunun için 1027'den (1618) sonra II. Osman 3 gr. ağırlığında (10 akçelik) onluk sikkeyi ve 1098'den (1687) sonra II. Süleyman

Osmanlı kuruşunu darbettirdi. Bu açıdan İran kökenli (pâdi)şâhînin tarihi Mısır kökenli pâre / paranın kaderiyle benzerlik gösterir.

BİBLİYOGRAFYA :

- BA, MD, nr. 22, s. 266, hk. 521, s. 322, hk. 638; nr. 28, s. 299, hk. 747; nr. 48, s. 348, hk. 1021; nr. 58, s. 304, hk. 778; BA, KK, nr. 1772, s. 70, 104, 135; nr. 1869, s. 21, 23, 25, 60, 67, 82, 90; *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești* (ed. E. A. Veress), București 1931, III, 29-30; *Călători străini despre Țările Române* (ed. M. Holban), București 1971, III, 295; İsmail Galib, *Takvîm-i Meskûkât-ı Osmâniyye*, İstanbul 1307, s. 80; Ekrem Kolerikçi, *Osmanlı İmparatorluğunda Para*, Ankara 1958, s. 31; Nuri Pere, *Osmanlılarda Madenî Paralar*, İstanbul 1968, tür.yer.; İbrahim Artuk, *Kanûnî Sultan Süleyman Adına Basılan Sikkeler*, Ankara 1972, s. 23, 68, 173-174; A. C. Schaendlinger, *Osmanische Numismatik*, Braunschweig 1973, s. 73; O. Iliescu, "Cu privire la haraciul tarilor române în secolul al XVI-lea", *Revista de istorie*, XXI/2, București 1979, s. 558-559; Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul 1991, s. 111; Halil Sahillioğlu, *Studies in Ottoman Economic and Social History*, İstanbul 1999, s. 27-64; a.mlf., "XVII. Asrın İlk Yansında İstanbul'da Tedavüldeki Sikkelerin Râyici", *TTK Belgeler*, I/1-2, Ankara 1964, s. 232-233; a.mlf., "Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketinin Yeri 1300-1750", *Gel.D.*, İktisat tarihi özel sayısı, Ankara 1978, s. 10; a.mlf., "Şâhi", *Türk Numismatik Derneği Bülteni*, sy. 33-34, İstanbul 1996, s. 65; Mihai Maxim, *L'Empire ottoman au nord du Danube et l'autonomie des principautés roumaines au XVIe siècle. Études et documents*, İstanbul 1999, s. 263-273; a.mlf., "Considérations sur la circulation monétaire dans les pays roumains et l'Empire ottoman", *RESEE*, III (1975), s. 407-415; a.mlf., "O luptă monetară în secolul al XVI-lea: pâdişâhî contra aspru", *Cercetări Numismatice*, V, București 1983, s. 129-152; N. Eugen, "Un şahi otoman hibrid din vremea lui Murad al III-lea (1574-1595). Un şahi otoman hybride de l'époque de Murad III.", *Simpozion de numismatică. Chişinău, 28-30 mai 2000*, București 2001, s. 157-159; a.mlf. v.dğr., "Un tezaur din epoca lui Mihai Viteazul, descoperit în fostul raion Rezina", a.e., s. 161-167; S. Srećković, *Ottoman Mints and Coins*, Belgrade 2002, tür.yer.; Mustafa Akdağ, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti", *TTK Belleten*, XIII/51 (1949), s. 516-517; E. Isăcescu, "Tezaurul monetar din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, descoperit la Rîmnici Vîlcea", *Buletinul Societăţii Numismatice Române*, LXX-LXXIV/124-128 (1976-80), București 1981, s. 331-339; B. Murgescu, "The Shahis in Wallachia", *RESEE*, XXXII (1994), s. 1-8; Erdoğan Mercil, "Şâhi", *İA*, X, 281; R. E. Darley-Doran, "Şâhi", *EP²* (İng.), IX, 203.

MIHAI MAXIM

PADRİLER

(bk. PEDRİLER).